

UOT 94(479.24)

XIX YÜZİLLİYİN SONLARI – XX YÜZİLLİYİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ  
İRƏVAN QUBERNİYASI SÜRMƏLİ QƏZASININ İNZİBATI-ƏRAZI  
İDARƏÇİLİYİ TARİXİNDƏN

©2023

HACI HƏSƏNOV\*

\*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu  
ORCID: 0000-0001-7964-6696; e-mail: [hacihasanov@mail.ru](mailto:hacihasanov@mail.ru)  
<https://doi.org/10.59849/2523-4765.2023.2.76>

**Xülasə:** Məlumdur ki, I Nikolayın 9 iyun 1849-cu il tarixli fərmanı ilə İrəvan quberniyası yaradılarkən onun tərkibində cəmi 5 qəza var idi: İrəvan, Yenibəyazid, Naxçıvan, Ordubad və Aleksandropol. II Aleksandrın 1867-ci il 9 dekabr tarixli fərmanı ilə edilən dəyişiklikdə də bu say dəyişmədi, sadəcə Ordubad Naxçıvan qəzasına qatıldı və yeni – Eçmiədzin (Üçmüəzzin) qəzası yaradıldı. 1875-ci ildə isə bu quberniyanın tərkibində iki yeni qəza – Şərur-Dərələyəz və Sürməli qəzaları təşkil olundu.

XIX əsrin 80-ci illərinin sonu - 90-cı illərinin əvvəllərinə olan məlumatlara görə, Sürməli qəzası İğdır, Daşburun və Qulp polis sahələrinə bölünürdü. Qəzanın 3634 kv. km.-lik ümumi ərazisi bu sahələr arasında müvafiq olaraq belə bölünürdü: 739; 1384; 1510 kv. km. Polis sahələrinin hər birində cəmi 3 kənd cəmiyyəti var idi.

Cənubi Qafqazda çar rejiminin süqutu ərəfəsində mərkəzi İğdır kəndi olan Sürməli qəzası, “1917-ci il Qafqaz təqvimini”nin məlumatlarına görə, cəmi üç polis sahəsinə bölünürdü. Mərkəzi İğdır kəndi olan 1-ci polis sahəsində 4 kənd cəmiyyətində (Əliqoçaq, Evcilər, Yayıcı və İğdır kənd cəmiyyətləri) 34 kənd birləşmişdi. 2-ci polis sahəsinin mərkəzi Daşburun kəndi idi. Bu sahədə isə 65 kənd cəmiəsi 3 kənd cəmiyyəti arasında paylanmışdır: Aralıq, Daşburun və Radik kənd cəmiyyətlərində. Mərkəzi Qulp kəndi olan sonuncu – 3-cü polis sahəsində isə kənd cəmiyyətləri xüsusilə böyük idi. Burada 107 kənd 6 kənd cəmiyyəti arasında paylanmışdır.

Bu da həm inzibati idarələrin qəza və quberniya instansiyalarında, həm də kənd cəmiyyətlərinin özündə baş alıb gedən lənglik, süründürməçilik, korrupsiya və qarşılıqlı iddiaların saysız-hesabsızlığının başlıca səbəblərindən biri idi.

**Açar sözlər:** Quzey Azərbaycan, İrəvan, Sürməli, Rusiya imperiyası, müstəmləkə

ON THE HISTORY OF THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL  
ADMINISTRATION OF THE SURMALI DISTRICT OF THE İREVAN  
PROVINCE IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

©2023

HAJI HASANOV\*

\*A.A.Bakikhanov Institute of History, ANAS  
ORCID: 0000-0001-7964-6696; e-mail: [hacihasanov@mail.ru](mailto:hacihasanov@mail.ru)

**Abstract:** *It is known that when the Irevan governatore was established by the decree of Nicholas I of June 9, 1849, it included only 5 districts: Irevan, Novo-Bayazid, Nakhchivan, Ordubad and Alexandropol. In the change made by the decree of Alexander II of December 9, 1867, this number also did not change, just Ordubad was attached to the Nakhchivan district and a new one was created – the Echmiadzin (Uchmuazzin) district. And in 1875, two new districts were formed as part of this district – Sharur-Daralayaz and Surmali.*

*According to the information of the late 80s - early 90s of the 19th century, the Surmali district was divided into Igdır, Dashburun and Gulp police stations. The total area of 3634 sq. km was divided between these sections as follows: 739; 1384; 1510 sq. km. There were only 3 village societies in each of the police stations.*

*On the eve of the fall of the tsarist regime in the South Caucasus, Surmali district, the center of which was the village of Igdır, according to the information of the “Kavkazskiy kalendar” for 1917, was divided into three police stations. 34 villages were united in 4 village communities (Aligochag, Evjilyar, Yaichy and Igdır village communities) of the 1<sup>st</sup> police station, the center of which was the village of Igdır.*

*The center of the 2<sup>nd</sup> police station was the village of Dashburun. In this station, 65 villages were distributed in total between 3 village communities: Aralig, Dashburun and Radik. And in the last – the 3<sup>rd</sup> police station, the center of which was the village of Gulp, village communities were especially large. Here, 107 villages were distributed among 6 village communities.*

*This was one of the main reasons for the slowness, red tape, corruption and countless mutual claims that took place both in the county and provincial instances of administrative departments, and in the village communities themselves.*

**Keywords:** *North Azerbaijan, Irevan, Surmali, Russian empire, colony*

ИЗ ИСТОРИИ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО  
УПРАВЛЕНИЯ СУРМАЛИНСКОГО УЕЗДА ИРЕВАНСКОЙ ГУБЕРНИИ В  
КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

©2023

ГАДЖИ ГАСАНОВ\*

\*Институт Истории им. А.А.Бакиханова НАНА  
ORCID: 0000-0001-7964-6696; e-mail: [hacihasanov@mail.ru](mailto:hacihasanov@mail.ru)

**Резюме:** *Известно, что когда указом Николая I от 9 июня 1849 года была создана Иреванская губерния, в ее состав входили всего 5 уездов: Иреванский, Ново-Баязидский, Нахчыванский, Ордубадский и Александропо-*

*польский. В изменении, внесенном указом Александра II от 9 декабря 1867 года, это число также не изменилось, просто Ордубад был присоединен к Нахчыванскому уезду и был создан новый – Эчмиадзинский уезд. А в 1875 году в составе этой губернии были образованы два новых уезда – Шарур-Даралаязский и Сурмалинский.*

*По сведениям конца 80-х – начала 90-х годов XIX века Сурмалинский уезд был разделен на Игдырский, Дашбурунский и Гульпинский полицейские участки. Общая площадь в 3634 км<sup>2</sup> была разделена между этими участками следующим образом: 739; 1384; 1510 кв.км. В каждом из полицейских участков было всего 3 сельских общества.*

*Накануне падения царского режима на Южном Кавказе Сурмалинский уезд, центром которого было село Игдыр, согласно сведениям «Кавказского календаря» на 1917 год, был разделен на три полицейских участка. 34 села были объединены в 4 сельских обществах (Алигочаг, Эвджиляр, Яйчы и Игдырское сельские общества) 1-го полицейского участка, центром которого являлось село Игдыр.*

*Центром 2-го полицейского участка было село Дашбурун. В этом участке 65 сел были распределены всего между 3-мя сельскими обществами: Аралыг, Дашбурун и Радик. А в последнем – 3-м полицейском участке, центром которого была деревня Гулп, деревенские общества были особенно крупными. Здесь 107 деревень были распределены между 6 сельскими обществами.*

*Это было одной из основных причин медлительности, волокиты, коррупции и бесчисленных взаимных претензий, имевших место как в уездных и губернских инстанциях административных ведомств, так и в самих сельских обществах.*

**Ключевые слова:** *Северный Азербайджан, Иреван, Сурмали, российская империя, колония*

### **Giriş**

İndi qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin tərkibində olan Sürməli diyarının son üç yüzillik tarixi çox keşməkeşli hadisələrlə zəngindir. XVIII yüzilliyin əvvəllərində bu torpaqlar Səfəvilər imperiyasının Çuxursəd bəylərbəyliyiinin tərkibində idi. Həmin əsrin ilk rübünün sonlarında baş vermiş Osmanlı-Səfəvi müharibələri nəticəsində bir sıra Səfəvi mülkləri kimi Sürməli diyarı da bir müddət Osmanlı imperiyasının tərkibinə qatılmışdır.

Mövcud məqalədə mötəbər məlumatlara söykənilməklə Sürməli torpaqlarımızın XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri tarixinin bəzi məqamlarını nəzərdən keçirmək, obyektiv elmi tədqiqat metodları ilə bu bölgə haqqında həqiqi elmi məlumatları oxuculara çatdırmaq nəzərdə tutulur.

### **Rusiya müstəmləkə rejiminin qurulması**

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan İrəvan torpaqlarımızın 1827-ci ilin payızında romanovlar Rusiyasının işğalçı qoşunları tərəfindən qəsb edilməsindən sonra Vətənimizin quzey torpaqlarının digər bölgələrində olduğu kimi burada da romanovlar imperiyasının müstəmləkə rejimi quruldu.

Müstəmləkəçi çar Rusiyasının bu torpaqlarımızda təxminən 90 il davam etmiş müstəmləkəçi ağılığı dövründə keçmiş İrəvan xanlığımızın ərazisində çox tez-tez dəyişdirilən inzibati-ərazi idarəçiliyi sistemi qurulmuşdur.

Məlum olduğu kimi, işğalçı romanovlar sülaləsi bu yeni tutduğu müsəlman-türk torpaqlarında özünə xristian elementlərindən ibarət sosial dayaq yaratmaq üçün 1828-ci il 10 fevral tarixli Türkmənçay və 1829-cu il 2 sentyabr tarixli Ədirnə müqavilələrindən sonra buraya Qacar və Osmanlı imperiyalarının ərazisindən on minlərlə erməni köçürməklə kifayətlənməmiş, ona can-başla, hər vasitə ilə qulluq göstərmiş ermənilərin sanki “könlünü almaq” üçün geniş bir jest göstərərək artıq 1828-ci il martın 21-də təzəcə ələ keçirdiyi sabiq Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının ərazisində yaratdığı vilayətə “Erməni vilayəti” adı verdi. Lakin cəmi 12 ildən sonra bu ad tarixin zibilliyinə atıldı, 1841-ci ildən bu torpaqlarımız Gürcüstan-İmeretiya quberniyasına qatıldı, 1849-cu ildə isə bu torpaqlarda İrəvan quberniyası yaradıldı və bu quberniya ta Cənubi Qafqazda çar rejiminin iflasınadək mövcud oldu.

Vətənimizin digər bölgələrində olduğu kimi burada da çarizmin yürütdüyü siyasət özünün bütün çalarları ilə məhz imperiyanın müstəmləkəçi maraqlarına xidmət etməyə yönəlmişdi; inzibati-ərazi idarəçiliyi sahəsində yürüdülmüş siyasət də bu baxımdan istisna təşkil etmirdi: bu sistem təsbit edilərkən milli-etnik sərhədlər, çox güman ki, bilərəkdən nəzərə alınmır, əhalinin etnik-konfessional tərkibinin xristian elementinin gücləndirilməsinə yönəli dəyişdirilməsi aparılır, inzibati idarəçiliyin bütün instansiyalarında xristian və Rusiya yönümlü məmurların əyləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi

Osmanlı hakimiyyət orqanlarının 1728-ci ildə tərtib etdikləri icmal dəftərinin məlumatlarına görə Sürməli nahiyəsi İrəvan əyalətinin İrəvan livasının tərkibinə daxil edilmişdir.<sup>1</sup> Lakin az sonra Nadir xan Əfşar bu torpaqları geri qaytarmağa nail olmuş və bütün Azərbaycan torpaqları tezliklə bu görkəmli Azərbaycan hərbi və siyasi xadiminin yaratdığı Azərbaycan vilayətinə daxil edilmişdir.

Nadir şah Əfşarın qətindən sonra meydana çıxan xanlıqlardan biri olan və Qərbi Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsində təxminən 80 il mövcud olmuş İrəvan xanlığının tərkibində Arazdan şimaldakı Şörəyel, Abaran, Dərəçiçək, Göyçə, Talın, Seyid Axsaqılı, Qırxbulaq, Qarpi, Səədli, Sərdarabad, Gərnibasar, Zəngibasar, Vedibasar və Şərur mahalları ilə yanaşı Arazın sağ sahili boyunca, bu çaydan cənubda yerləşən mərkəzi İğdır olan Sürməli və mərkəzi Qulp kəndi olan Dərəkənd-Parçenis mahalları da var idi.<sup>2</sup>

1826-1828-ci illər Rusiya-Qacar və 1828-1829-cu illər Rusiya-Osmanlı müharibələrinin gedişində bu torpaqlarımız dəhşətli dağıntılar, qırğın və digər ağırlı hərbi-siyasi proseslərin meydanına çevrilmişdir.

### ***Sürməli qəzasının təşəkkülü tarixindən***

Bəzi məlumatlara görə, həmin müharibələr nəticəsində Sürməli mahalında 28 kənd darmadağın edilmişdir. Bəzi qaynaqlarda 1828-ci il Türkmənçay müqavilə-

<sup>1</sup> [az.wikipedia.org/wiki/Sürməli\\_nahiyəsi](http://az.wikipedia.org/wiki/Sürməli_nahiyəsi). 05.01.2023.

<sup>2</sup> *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*. Т.82(86). СПб, Семеновская типография, 1904.

sindən sonra Rusiya işğalı altına keçmiş Sürməli mahalında (bu mahal artıq Arazdan cənubdakı bütün İrəvan torpaqlarını əhatə edirdi) 50 kəndin olduğu haqqında məlumat verilir.<sup>3</sup>

1872-ci ilin məlumatlarına görə, İrəvan quberniyasının 7 qəzasında 5 şəhər, 1283 digər yaşayış məskəni var idi. 1912-ci ildə quberniyadakı yaşayış məskənlərinin sayı 1351-ə bərabər olmuşdu.

Quberniyanın digər 6 qəzasından fərqli olaraq bizi maraqlandıran Sürməli qəzası Arazdan şimalda yox, cənubda – çayın sağ sahilindəki İrəvan torpaqlarında təşkil olunmuşdu.

1886-cı ildə bu sahələrdə qəzanın 71066 nəfərlik əhalisi bu polis sahələri üzrə müvafiq olaraq aşağıdakı kimi bölünürdü:

- 1) 16452 kişi + 14195 qadın = 30647 nəfər;
- 2) 11126 kişi + 9394 qadın = 20520 nəfər;
- 3) 10776 kişi + 9123 qadın = 19899 nəfər;

İğdir polis sahəsində 61 kənd, Daşburun polis sahəsində – 62, Qulp sahəsində isə 105 kənd var idi; qəzadakı kəndlərin ümumi sayı 228-ə bərabər idi. 1886-cı il ailə siyahılarının məlumatlarına görə, Sürməli qəzasının 71,1 min nəfərlik ümumi əhalisi bu sahələr üzrə müvafiq olaraq belə bölünürdü: 30,7 min; 20,5 min; 19,9 min nəfər.

1897-ci ilədək qəza əhalisi təxminən 12% artaraq 88244 nəfərə çatmışdı.

Sürməli qəza əhalisinin 1897-ci il Birinci Ümumrusiya əhali sayının nəticələrinə görə milli tərkibcə aşağıdakı kimi idi:

- azərbaycanlılar – 41417 nəfər (bütün qəza əhalisinin 46,51%-i);
- ermənilər – 27075 nəfər (30,4%);
- kürdlər – 19099 nəfər (21,45%);
- şərq slavyanlar – 1361 nəfər (1,53%);
- polyaklar – 31 nəfər (0,03%);
- almanlar – 13 nəfər (0,01%);
- gürcülər – 11 nəfər (0,01%);
- yəhudilər, yunanlar, litvalılar – 10 nəfər (<0,01%).<sup>4</sup>

### *XX əsrin əvvəlində Sürməli qəzasının demografik durumuna dair.*

1900-cü ilə aid “Qafqaz təqvimi”nin məlumatlarına görə Sürməli qəzası üç polis sahəsinə (İğdir, Daşburun və Qulp) bölünürdü. Bu sahələrin mərkəzləri müvafiq olaraq eyniadlı kəndlər idi. Hər polis sahəsində 3 kənd cəmiyyəti təşkil olunmuşdur. Qəzanın ümumi 3192,75 kv. verstlik (3634,39 kv. km) sahəsi sahələr arasında müvafiq olaraq aşağıdakı kimi bölünürdü:

- 1) 649,39 kv. verst (739,92 kv.km);
- 2) 1216,11 kv. verst (1384 kv.km);
- 3) 1327,28 kv. verst (1510,47 kv.km).

---

<sup>3</sup> Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. Т.82(86). СПб., Семеновская типография, 1904.

<sup>4</sup> Первая всеобщая перепись населения Российской империи 15 января 1897 года. Т.LXXI. Эриванская губерния. Тип. кн. Мешерского, 1905, сс.98-99.

Bu sahələrdə müvafiq olaraq 61 (4317 həyət), 62 (2748) və 105 kənd (2683) qeydə alınmışdı.<sup>5</sup>

**I polis sahəsi - İğdır** (mərkəzi İğdır kəndi) – 3 kənd icması  
Ərazi 649,30 kv.verst

67635 des.

13,010 kv. mil

739,92 kv. km

50-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 32

50-100-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 13

100-200-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 14

200-dən çox həyəti olan kəndlərin sayı – 2

Kəndlərin ümumi sayı – 61

Həyətlərin ümumi sayı – 4317

Əhali (1886-cı il ailə siyahılarına görə) 16452 nəfər kişi+14195 nəfər qadın=30647

**II polis sahəsi - Daşburun** (Daşburun) – 3 kənd icması

Ərazi – 1216,13 kv .verst

126,681 des.

25,134 kv. mil

1304,00 kv.km

50-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 44

50-100-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 12

100-200-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 4

200-dən çox həyəti olan kəndlərin sayı – 2

**Cəmi:** – 62 kənd, 2748 həyət

Əhali (1886) 11126+9394=20520

**III polis sahəsi – Qulp** (Qulp kəndi)-3 kənd icması

Ərazi 1327,28 kv.verst

138.257 des.

27,030 kv. mil

1510,47 kv. km

50-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 97

50-100-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 7

100-200-dək həyəti olan kəndlərin sayı - -

200-dən çox həyəti olan kəndlərin sayı – 1

**Cəmi:** – 105 kənd, 2683 həyət

Əhali (1886) 10776+9123=19899

**Ümumiyyətlə Sürməli qəzası üzrə** – 9 kənd icması

Ərazi – 3192,78 kv.verst

352.573 des.

65,082 kv. mil

3634,39 kv.km

---

<sup>5</sup> Кавказский календарь на 1900 год, отд. III. Тифлис, тип. М.Шарадзе и Ко, 1899, сс.34-35.

50-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 173  
50-100-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 32  
100-200-dək həyəti olan kəndlərin sayı – 18  
200-dən çox həyəti olan kəndlərin sayı – 5  
**Cəmi:** 228 kənd, 9748 həyəət  
Əhali (1886) 38554+32712=71066.<sup>6</sup>

Sürməli qəzası romanovlar rejiminin hakimiyyətinin sonlarına doğru da həmin 3 polis sahəsinə (İğdır, Daşburun, Qulp) bölünürdü. Bu sahələrin ümumi sahəsi 3581,48 kv. km idi, bundan da 825,82 kv. km İğdır sahəsinin payına düşür, qalan ərazi Daşburun (1381,83) və Qulp (1373,80) arasında demək olar ki, bərabər bölüşdürülmüşdü. Bu polis sahələrində, müvafiq olaraq 4,3 və 6 kənd cəmiyyəti təşkil olunmuşdu ki, onlar da müvafiq olaraq 61, 59 və 107 kəndi birləşdirirdilər.

Bütövlükdə qəzanın üç polis sahəsində cəmi 227 kəndi birləşdirən 13 kənd cəmiyyəti yaradılmışdır. Bu kəndlərdə cəmi 91535 nəfər (1908-ci ilin məlumatına görə) yaşayırdı. Bunlardan 48953 nəfəri kişi və 42583 nəfəri qadın idi.

Polis sahələrinin əhalisi isə müvafiq olaraq 40305 (İğdır), 22124 (Daşburun) və 29106 nəfəri (Qulp) çatırdı.<sup>7</sup>

Sürməli qəzasının hər üç polis sahəsində barışıq münsifləri vəzifələrinə qeyri-azərbaycanlılar təyin olunmuşdular.<sup>8</sup>

1913-cü ildə Sürməli qəzasında cəmi 13 kənd ictimai idarəçiliyinin mövcud olması haqqında bəzi qaynaqların iddiaları bir qədər şübhəli görünür. Bu kənd cəmiyyətləri sırasında aşağıdakılar göstərilir:

1. Əliqocaq kənd cəmiyyəti (Mərkəzi Əliqocaq kəndi idi).
2. Aralıq (Aralıq-Başkənd)
3. Daşburun (Daşburun)
4. Cəlallı Sakaklı (Güllücə)
5. Yezid Həsənli (Dəmirxan)
6. İğdır (İğdır)
7. Qulp (Qulp)
8. Oğruca (Oğruca)
9. Radik (Balaxbaşı)
10. Radik-Sənək (Cikanlı)
11. Evcilər (Evcilər)
12. Yançı (Əliqəmərli)
13. Güllücə (Güllücə) [8].<sup>9</sup>

1914-cü ilin məlumatlarına görə isə Sürməli qəzasının 100324 nəfərlik əhalisinin 44,32 %-ni (44466 nəfər) azərbaycanlılar, 24 %-ni kürdlər (24002),

---

<sup>6</sup> Кавказский календарь на 1900 год, отд. III, с.34-35.

<sup>7</sup> Кавказский календарь на 1910 год, отд. стат. Тифлис, Тип. Т-ва Либерман и К, 1909, сс. 458-459.

<sup>8</sup> Кавказский календарь на 1911 год, адрес-календарь. Тифлис, Тип. канцелярии наместника с.и.в. на Кавказе, 1910, с.193.

<sup>9</sup> org.wikipedia/ru.m.wikipedia. 15.01.2023.

31,24 %-ni ermənilər (31349), 0,39 %-ni slavyanlar (387), 0,13 %-ni isə (110) aysorlar, yəhudilər və b. təşkil edirdilər.<sup>10</sup>

Ümumiyyətlə, bu qəzada hər bir kənd cəmiyyətinin tərkibinə son dərəcə çox kəndin daxil edilməsi diqqəti çəkir. Məsələn, Radik kənd cəmiyyətində 33 kənd, Oğruca kənd cəmiyyətində 24 kənd, Yezidhəsənli kənd cəmiyyətində 17 kənd və s. birləşdirilmişdi. Belə olan halda inzibati-ərazi idarəçiliyinin hansısa səmərəliliyindən söhbət belə gedə bilməzdi.

### *Nəticə*

Yuxarıda gətirilən materiallara söykənərək iddia etmək olar ki, burada hər bir kənd cəmiyyətlərinin tərkibinə son dərəcə çox kənd daxil edilmişdir. Məsələn, Radik kənd cəmiyyətində 33 kənd, Oğruca kənd cəmiyyətində 24 kənd, Yezidhəsənli kənd cəmiyyətində 17 kənd və s. birləşdirilmişdi. Belə olan halda inzibati-ərazi idarəçiliyinin hansısa səmərəliliyindən söhbət belə gedə bilməzdi.

Bu da həm inzibati idarələrin qəza və quberniya instansiyalarında, həm də kənd cəmiyyətlərinin özündə baş alıb gedən lənglik, süründürməçilik, korrupsiya və qarşılıqlı iddiaların saysız-hesabsızlığının başlıca səbəblərindən biri idi.

### ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. **Кавказский календарь на 1900 год, отд. III. Тифлис**, тип. М.Шарадзе и Ко, 1899, 1085 с.
2. **Кавказский календарь на 1910 год, отд. стат. Тифлис**, Тип. Т-ва Либерман и К, 1909, 928 с.
3. **Кавказский календарь на 1911 год, адрес-календарь. Тифлис**, Тип. канцелярии наместника е.и.в. на Кавказе, 1910, 859 с.
4. **Кавказский календарь на 1915 год, отд. III. Тифлис**, Тип. канцелярии наместника е.и.в. на Кавказе, 1914, 1013 с.
5. **Первая всеобщая перепись населения Российской империи 15 января 1897 года.** 1905, 187 с.
6. **Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона.** Т.82(86), СПб. 1904.
7. [az.wikipedia.org/wiki/Sürməli\\_nahiyəsi](https://az.wikipedia.org/wiki/Sürməli_nahiyəsi). 05.01.2023.
8. [org.wikipedia/ru.m.wikipedia](https://org.wikipedia/ru.m.wikipedia). 15.01.2023.

### MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Həsənov Hacı Nuru oğlu – tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Azərbaycan, Bakı.

Hasanov Haji Nuru – Doctor of Philosophy in history, associate professor, A.A.Bakikhanov Institute of History of ANAS. Azerbaijan, Baku.

<sup>10</sup> **Кавказский календарь на 1915 год, отд. III. Тифлис**, Тип. канцелярии наместника е.и.в. на Кавказе, 1914, сс.42-44.